

Barótiné Gaál Márta

SHELLING TERMÉSZETFILOZÓFIÁJA ÉS A ROMANTIKUS PRÓZA
/EGY HOFFMANN-MŰ ÉRTELMEZÉSE ALAPJÁN/

Dolgozatomban nem vállalkozom Schelling filozófiájának, még természetfilozófiájának részletesebb igényű ismertetésére sem, mint ahogy a kiválasztott Hoffmann-műre, az Arany virágcserep-re vonatkozó megállapításokat sem a mű komplex elemzésének és értelmezésének igénye irányította. Csak a két rendszer - a schellingi filozófia és a Hoffmann-mű művészi-gondolati felépítése - közötti néhány hasonlóságra szeretnék rámutatni. Ezek vázlatosan a következők:

1. az élet kialakulásának, a természet fejlődésének ellentétes erők egymásrahatásaként való értelmezése,
2. a történelem folyamatának három korszakra tagolása,
3. a művészi tevékenységnek a világ magasabbrendű megismerési módjaként való értelmezése, ill.
4. a mitosz művészetben betöltött kiemelkedő szerepének tudatosítása.

Bár E. T. A. Hoffmann közismerten nem tartozik a német romantika teoretikusai közé, a korabeli filozófia, elsősorban Schelling nézetei bizonyítottan ismertek voltak számára. Naplófeljegyzései igazolják, hogy olvasta a Von der Weltseele c. Schelling-művet,¹ ezenkívül ismerte G. H. Schubertnek, Schelling tanítványának és tisztelőjének

drezdai előadásait, olvasta legjelentősebb műveit. /An-
sichten von der Nachtseite der Naturwissenschaften -
1808, Die Symbolik des Traumes - 1814./²

Schelling művészetfilozófiájának egyik jelentős té-
nyezője a mitológia művészetben betöltött szerepének vizs-
gálata. Schelling szerint minden művészet szükséges felté-
tele és elsődleges anyaga a mitológia. Mitológikus művé-
szetkoncepciójával a természet és az ember, a szükségsze-
rűség és szabadság ellentmondását akarta feloldani, a ket-
tő egységét létrehozni. A mítosz - Schelling szerint - az
embert a természettel való eredeti mély összhangjára emlé-
kezteti.

Schelling természetfilozófiája a természet és a szel-
lem azonosságára épül. Az ember természetből való eredeté-
vel, az ember és a természet között fennálló történeti vi-
szonnyal foglalkozik. A természeti jelenségeket nem csupán
a maguk ténszerűségében vizsgálja, hanem fejlődésüket, ki-
alakulásukat is nyomon követi. Ideen zu einer Philosophie
der Natur o. 1797-ben befejezett művében a természeti je-
lenségeket mint polarizált erők harcának eredményét tár-
gyalja. A polarizált erők /a duplicitások/ ellentmondásá-
nak és időszakos egyensúlyának fokozatai egyben a termé-
szet organizációs fokozatait jelentik. Az anyag a maga kö-
zömbös, tudattalan létében a vonzás és taszítás poláris
erői egyensúlyának eredménye. A mágnesesség, az elektro-
mosság és a kémiai folyamatok azok az alapfolyamatok, a-
melyekben a természet eredeti kettőssége végtelenül is-

méltóddően megszűnik és újra létrejön. Így szerveződik a szervetlen anyag az első primitív organizmusokon keresztül egészen az emberig. "Im t o t e n O b j e k t r u h t alles, in ihm herrscht kein Streit, sondern ewiges Gleichgewicht. Wo physische Kräfte sich entzweien, bildet sich allmählich b e l e b t e M a t e r i e, in diesem Kampf entzweiter Kräfte dauert das Lebendige fort, und darum allein betrachten wir es als ein sichtbares Analogon des Geistes ..."³

Von der Weltseele ... o. egy évvel később írt művében Schelling az anorganikus és az organikus természet egységét hangsúlyozza. Az organizmus élettelen anyagból való létrejöttét a newtoni gravitációból kiindulva magyarázza. A n e h é z k e d é s t passzív tulajdonságnak tekinti, ezzel szemben a f é n y aktiv elem, szubsztancia. Az élet forrása a nehézkedés és a fény kapcsolatában keresendő. Az organikus élet milyensége a fényhez való kapcsolat fokától függ. A növény végtelenül vágyódik a fény után, míg "a fényjelenség bimbója az állatvilágban pattan fel."⁴

Az életfolyamatok a kémiai folyamatok magasabbrendű változatai. Míg azonban a vegyi folyamatokra a duplicitás jellemző, addig az életfolyamatokban a triplicitás uralkodik. Az élő természetben 3 alapvető erő működik: a szenszibilitás, az ingerlékenység és a reprodukciós képesség. Ezek, valamint az oxidáció és dezoxidáció révén az élő szervezet állandóan produkálja és reprodukálja az életet.

A szabad eszelekvés további vizsgálata során jut el Schelling az intellektuális szemléletől az esztétikai szemléletig, amelyben tudatos tevékenységek, valamint a költő egyességének reflexiója van jelen. Míg a természet tudatatlannal működik, produkciója nem elszerű, de a létre-

Steffens. 5

közül sokan osztották, többek között Novalis, Schubert, történelem 3 korszakra tagolásának gondolatát a kortársak lesz, amelyben egy újabb harmónia kialakulása várható. A uralkalma jellemzi. A harmadik korszak a gondviselés időkora terjed. Ezt a korszakot a diazharmonia, a természettrévény rodalom hanyatlásával kezdődik és Schelling korára is ki- tanulni vezet az uralkodó. A második korszak a Római Bi- időkora, amelyet sorsszerűen, vak hatalomként, tudatta- lénybűzött meg: az első az elveszett aranykor, a harmónia pet tulajdonit neki. Schelling 3 történelmi korszakot kil- zött a t e r m é s z e t a k ö z v e t t i t t ö, ezért döntő szere- a sorban és a gondviselésben vélt feldezmű, amelyek kö- történelmi mozgatott Schelling történelmi tárgyalása vezet el történelmi- tépárjához. A problémakör tárgyalása vezet el történelmi- érkezik a szabadság és a szükkegyszerűség dialektikus ellen- ves felé, majd az ész és az akarat irányába mutat, míg el- fogja fel. A fejlődés iránya a szertetlen anyagtól a szer- Schelling az élet struktúráját folyamatos lámként

képességgel.

A természet legelső lépéseitől az ember áll legmagasabb- fokú szenzibilitásával és környezete tudatos fellegének

hozott produktum már az, addig a művészi tevékenység során az Én tudatos tevékenységet folytat, a produktum azonban objektív. A művészi tevékenység forrása ez az ellentmondás, az eredménye viszont az ellentmondás feloldása, a végtelen harmónia. A legmagasabbrendű megismerési mód tehát az esztétikai, intellektuális szemlélet, ami a zseni sajátja. A művészetet Schelling a tudományok, a filozófia elé helyezi, e kettő között közvetítőként a mitológia szerepelhet: "... die Kunst sei das Vorbild der Wissenschaft, und wo die Kunst sei, soll die Wissenschaft erst hinkommen."⁶ "... Die Philosophie, so wie sie in der Kindheit der Wissenschaft von der Poesie geboren und genährt worden ist, und mit ihr alle diejenigen Wissenschaften, welche durch sie der Vollkommenheit entgegengeführt werden, nach ihrer Vollendung als ebensoviel einzelne Ströme in den allgemeinen Ozean der Poesie zurückfließen, von welchem sie ausgegangen waren. Welches aber das Mittelglied der Rückkehr der Wissenschaft zur Poesie sein werde, ist im allgemeinen nicht schwer zu sagen, da ein solches Mittelglied in der Mythologie existiert hat, ehe diese, wie es jetzt scheint, unauflösliche Trennung geschehen ist."⁷

E. T. A. Hoffmann Der goldene Topf c. 1814-ben írt meséje két részből áll: az egyik Anselmus költővé fejlődésének története, amely Hoffmann korában játszódik, és benne hangsúlyozottan reális valóságjellemek között váratlanul, de egyre gyakrabban fantasztikus meseelemek bukkannak fel, míg a mese másik része egy mítosz, amely szimbolikus jelen-

téssel bír, az egész mű filozófiai jelentését hordozza. A mesében fellépő konfliktusok alapja a mítoszban rejlik, megoldásuk is ezen a síkon történik. A mítosz első része az Anselmusról szóló történet expozíciójának tekinthető, időben messze megelőzi a mese cselekményének idejét. A mítikus történet három, egymástól időben és szerkezetileg is elkülönülő részre tagolódik. Az elsőt Lindhorst levéltáros, aki valójában szalamandra, tehát mindkét történet szereplője, adja elő egy kávéházban /3. vigilia/, második részét a kígyóleány, Serpentina meséli el Anselmusnak, aki később ezt a hétköznapi ember számára nehezen magyarázható fantasztikus eseményt egy reálisabbal helyettesíti, vagyis azzal, hogy olvasta a történetet egy régi kéziratban /8. vigilia/. Harmadik részét az elbeszélő révén ismerjük meg, aki Lindhorst segítségével bepillantást nyer a költészet csodálatos birodalmába, Anselmus ottani boldogságába /12. vigilia/. A mű két része időben itt találkozik: a mítosz befejezése egyben az Anselmusról szóló történet megoldását is adja.

E Hoffmann-műben elsősorban a mesébe illesztett mítikus történet jeleníti meg művészi formában Schelling természetfilozófiájának néhány jellegzetes gondolatát. A teremtési mítosz Schellingnek a természet fejlődéséről kialakított elméletét asszociálja: a fejlődés, az élet kialakulása a s z e l l e m és az a n y a g /viz/ kettősége, egymáshatása révén indul meg. Harmadik elemként a mélység jelenik meg, amely elnyeli a vizet, a vegetatív

élet előfeltételét. A szellem és az anyag polaritásán kívül a mítoszban még a nap és a föld, a völgy és a domb ellentéte jelentkezik. A nap sugarai, a f é n y és a h ő hatására kialakul a növényi élet. Ellenséges erőként lépnek fel a párák, amelyek el akarják takarni az éltető napot, de vereséget szenvednek. Pompás tüzliliom fejlődik ki a sötét dombon. A természetet a harmónia jellemzi. Ekkor jelenik meg Phosphorus. Vele az éltető, melegítő, anyai n a p mellett a férfias, emésztő és romboló t ü z lép színre. A t u d a t - t a l a n növényi léttel, a tüzliliommal a t u d a - t o s gondolkodás, az isteni tűz kerül szembe, amelyet Phosphorus testesít meg. A liliom lényét szeretet tölti be. Illata révén megismeri a természetet. Esetében intuitív megismerésről van szó, amely megelőzi a tudatos gondolkodást, hiszen a liliom a föld őszerejéből nő ki, a gondolkodó értelem, az isteni tűz megjelenése előtt kel életre.

A tüzliliom beleszeret az ifjúba, lényét vágyakozás tölti be. /Ez az elem Hoffmann meséjében Schubert Ansichten von der Nachtseite der Naturwissenschaften c. művéből származik.⁸ / Kettejük egyesülésekor a gondolat szikrája szétrombolja a természet tudattalan harmóniáját, elpusztítja a tüzliliomot. Az öntudatra ébredést Hoffmann egyszerre fájdalmas és gyönyörteli folyamatként ábrázolja, amelynek során a virág elpusztul, de más formában újraéled. Phosphorus csókja hatására a li-

liom lánggra lobban, elhamvad, de a lángokból egy új lény száll fel, amelyet a fémek fekete sárkánya - a mitoszban a gonosz erő megtestesítője - hoz vissza. Ujra liliummá változik ugyan, de csak a sárkány legyőzése után, Phosphorus szerelme hatására él újra harmónikus életet. Ez az egységnek egy magasabbrendű formában való helyreállítását jelenti, hiszen itt már nem csupán a tudattalan természet egységéről, hanem a természet és a gondolkodó értelem harmóniájáról van szó.

A mitosz második része Schelling történetfilozófiájának három korszakát idézi fel az olvasóban. Az első korszak a Hoffmann-műben a távoli múltat jelenti, a szellem és a természet eredeti harmonikus együttesét, amely a tűzlilium létrejöttével kezdődik és Phosphorus szellemfejedelem uralkodásának időszakát is magában foglalja. A második korszak a diszharmónia kora. Lindhorst Phosphorus kertjének elpusztítása miatt részesül abban a büntetésben, hogy e korban éljen emberi alakban. Büntetésképpen el kell viselnie a nyomorúságos emberi létet, amely a természet és a gondolkodó értelem egymástól való eltávolodásának következménye. Ugyanakkor nemcsak a hajdani csodálatos birodalom emléke él benne, de képes a természet csodáinak megértésére, a szellemek ereje rendelkezésére áll. A lilium lányával, a zöld kigyóval kötött házasságából három lány születik, akik az emberek előtt kigyóalakban jelennek meg. A szalamandra akkor térhet vissza szellemtestvéreihez, ha lányai számára olyan if-

jakat talál, akik képesek az új harmónia részévé válni.

Hoffmann mitikus világa nem egyértelműen harmonikus /ellentétben Novaliséval/, benne a jó és a rossz elv meg-megújuló küzdelmet viv egymással. Ez a küzdelem nemcsak abban a "szerencsétlen korban" folyik, amikor az emberek nem értik meg többé a természet szavát, hanem a történelem előtti időkben is létezett. A jó azonban végül győzedelmeskedik, kialakul a harmónia ember és természet között. Ezt a harmóniát a XIX. századi Drezdában a mese lejátszódása idején csak Anselmus éri el, aki "gyermeteg költői lendülettel" bír, az igazságot a romantika világában keresi, szerelem, a természet csodáiba vetett hit és vágyakozás tölti be egész lényét.

Az Arany virágcserep c. mesében szereplő mitikus történet utal egyrészt az ember és természet közötti eredeti harmóniára, másrészt előremutat egy újabb harmonikus állapot felé. Ez a harmónia a schellingi elképzelés szerint a XIX. sz. elején csak művészi tevékenység során jöhet létre, amely a világ legmagasabbrendű megismerési módját jelenti. A mese utolsó mondata ezt a schellingi gondolatot tükrözi: "Ist denn überhaupt des Anselmus Seligkeit etwas anderes als das Loben in der Poesie, der sich der heilige Einklang aller Wesen als tiefstes Geheimnis der Natur offenbart?"⁹

Schelling romantikus gondolkodása szerint a filozófusnak is költői módon kell a világot szemlélnie, hogy képes legyen a világegyetem élő egységének feltárására.

Ennek megfelelően a filozófiának is költészetté kell válnia. Schelling filozófiája a romantika szellemisségével rokon eszméket fogalmazott meg a világegyetemről, az embert körülvevő világról, másrészt filozófiai gondolatokat hordozó költői allegóriái és szimbolikus képalkotása a romantikus irodalom számára közvetlenül felhasználható új mitológiát jelentettek. Dolgozatomban a schellingi természetfilozófia romantikus mitosszá válását igyekeztem érzékeltetni Hoffmann közismert meséjében. A mitikus történetben kimutatott schellingi gondolatok a Hoffmann-mű részévé válva elvesztik a filozófiai rendszerben betöltött eredeti funkciójukat, s a hoffmanni művészi gondolat kifejezésének eszközévé válnak. A mű - és egyben a Hoffmann-életmű - alapgondolata a művész harmóniára törekvése mellett a művész és társadalom ellentmondásos viszonyát tárja fel, s ezzel kilép a schellingi gondolatrendszer keretei közül.

J e g y z e t e k

- 1 E.T.A. Hoffmann 1812. április 17-i naplóbejegyzése.
E.T.A. Hoffmanns Tagebücher und literarische Entwürfe.
Berlin, 1915.
- 2 E.T.A. Hoffmann Carl Friedrich Kunzhoz írt 1813. augusztus 19-i levele. E.T.A. Hoffmann: Leben und Werk in Briefen, Selbstzeugnissen und Zeitdokumenten. Berlin, 1978. p. 256.
- 3 Friedrich Wilhelm Joseph Schelling: Frühschriften. Eine Auswahl in zwei Bänden. Berlin, 1971. I. p. 387.
- 4 "Die Knospe des Lichtwesens bricht in dem Thierreich auf".
F.W.J. Schelling: Von der Weltseele, eine Hypothese der höheren Physik zur Erklärung des allgemeinen Organismus. Hamburg, 1809. XLVIII.
- 5 Thomas Cramer: Das Groteske bei E.T.A. Hoffmann.. München, 1966. p. 126.
- 6 F.W.J. Schelling: System des transzendentalen Idealismus. Leipzig, 1979. p. 268.
- 7 F.W.J. Schelling i.m. p. 273.
- 8 Karl Oshner: E.T.A. Hoffmann als Dichter des Unbewussten. Frauenfeld-Leipzig/ 1936. p. 53.
- 9 E.T.A. Hoffmanns Werke in fünfzehn Teilen. Hrsg. von Prof. Dr. Georg Ellinger. Berlin-Leipzig. o.J.I. p. 245.